

ANNA PALUSZAK-BRONKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz
annapaluszak@poczta.onet.pl

Stylizacja gwarowa w „Kujawskich legendach, gawędach i gadkach” Antoniego Benedykta Łukaszewicza

W ostatnich latach, szczególnie po ogłoszeniu Karty Regionalizmu Polskiego, dokumentu uchwalonego podczas V Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu w roku 1994 (Petrykowski 2003: 18), obserwujemy wzrost zainteresowania „małą ojczyzną”. Promocją regionalnej kultury – jak twierdzi Jadwiga Wronicz (2007: 89) – zajmują się nie tylko terenowe władze, ale (a może przede wszystkim) również lokalne instytucje i stowarzyszenia, które za cele nadrzędne stawiają sobie: ocalenie od zapomnienia, pielęgnowanie oraz rozwijanie dziedzictwa kulturowego. Bardzo wyrazistym dowodem tego typu regionalizmu są powstające w ostatnich latach amatorskie słowniki regionalne i gwarowe oraz liczne teksty stylizowane na gwarę, tworzone przez autochtonów. Zaliczyć do nich należy „Kujawskie legendy, gawędy i gadki (Wrocław 2012, dalej KL), zebrane i spisane przez Antoniego Benedykta Łukaszewicza¹. Tematyka zasłyszanych lub odnalezionych w archiwalnych skarbnicach², a następnie zamieszczonych w zbiorze 45 tekstów jest zróżnicowana, rozciąga się bowiem od zagadnień

¹ A.B. Łukaszewicz wywodzi się z Kujaw. Z zamiłowania jest kolekcjonerem wytworów kultury materialnej regionu, a także zbieraczem starych porzekadeł, przysłów i opisów zdarzeń historycznych. Jest on również autorem „Słownika gwary Kujaw wschodnich, wyrazów dawniej używanych, porzekadeł i powiedzonek” (Włocławek–Kowal 2014).

² Wspominał o tym Łukaszewicz podczas spotkania autorskiego promującego „Słownik gwary Kujaw wschodnich...” (Włocławek, 6 października 2014 r.). O źródłach, z których czerpał, pisał też w „Słowie wstępnym” do KL: *Przez całe dorosłe życie zbierałem od najstarszych Kujawiaków różne historie i legendy. Staralem się je odtworzyć ze strzępów wspomnień i materiałów pisanych* (KL 5) (podkreślenie moje A. P.-B.) Nierzadko informację o pochodzeniu legendy lub gawędy odnajdujemy w jej tekście, np.: *Jan Długosz opisał w swojej słynnej kronice narodziny w 1310 roku największego króla Polski, Kazimierza Wielkiego, w miejscowości Kowal* (KL 39); *Najstarsi mieszkańcy opowiadali różne historie* (KL 15); *Z wielkim przejęciem opowiadał nam – mojej żonie, Halinie, i mnie – pan Jan Skowroński z Kowala* (KL 37). Są to zatem teksty spisane, nierzadko wzbogacone o nowe treści i wystylizowane przez samego Łukaszewicza.

wzniosłych, stylizowanych na stare, genealogiczne – niekiedy z wątkami dociekań etymologicznych – opowieści o charakterze mitologiczno-biblijnym (np.: „Najstarsza legenda świata o raju na Kujawach”; „Jak Matka Boża po Kujawach chodziła”) oraz patetyczno-patriotycznym („Różne oblicza śmiechu; Spadajunce gwiazdy”) i sięga aż do historyjek uciesznych, komicznych, a niekiedy wręcz frywolnych („Gawynnda o kochaniu”; „Kawalerskie przygody Kujawioka”). Antologia ta, niezależnie od jej walorów faktograficznych, poznawczych, a może i literackich, stanowi zdaniem Adama Wróbla, „doskonale świadectwo pięknej, jak najbardziej autentycznej gwary kujawskiej” (KL: 114). Właśnie ze względu na nią publikacja ta wzbudziła moje zainteresowanie.

W poniższym artykule zamierzam skupić uwagę na stylizacji gwarowej w KL, by następnie odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu zastosowane przez Łukaszewicza wykładniki językowe wpisują się w tradycję kujawskiego folkloru ustnego.

W związku z tym, że materiał jest dość obszerny, ekscerpcję zawęziłam do fonetycznych wykładników stylizacyjnych³, które porównałam w pierwszym rzędzie z opracowaniami gwary kujawskiej (Sobierajski 1952), dalej z naukowymi syntezami z zakresu dialektologii polskiej (Urbańczyk 1972; Dejna 1993).

Stylizacja gwarowa – ustalenia terminologiczne

Poprzez stylizację językową najczęściej rozumie się świadome i celowe wprowadzanie do utworu elementów właściwych mowie określonych środowisk, epok, typów ludzkich lub też elementów innego stylu (Kurkowska, Skorupka 2001: 318; Kostkiewiczowa 2008: 538; Karaś: www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?/1=podstawy-dialektologii&12=definicja-stylizacji-mwr). Innymi słowy mówiąc, stylizacja to kształtowanie wypowiedzi na wzór i podobieństwo innej wypowiedzi (Kida 1998: 208) zgodnie z wymaganiami określonego wzorca (Dubisz 1986: 18). Jej przedmiotem może być każda określona, systemowa (np. gwara) czy niesystemowa odmiana języka, pod jednym wszak warunkiem, że w obrębie wypowiedzi tworzy ona wyraźnie „obcy” subkod językowy (Wilkoń 1984: 12).

Jednym ze sposobów stylizacji jest stylizacja gwarowa⁴. Mieści się w niej dialektyzacja⁵, polegająca na wprowadzaniu do utworu, którego – podkreślmy to z całą mocą – autorowi znane są dobrze normy języka literackiego, elementów gwar

³ Pozostałe, obejmujące elementy systemu gramatycznego (fleksja, składnia) oraz skupiające wyrazy (składniki systemu leksykalnego), staną się przedmiotem kolejnych artykułów.

⁴ Stylizacja gwarowa to „efekt świadomego procesu, polegającego na wprowadzaniu w obręb tekstu literackiego elementów genetycznie stylowo mu obcych, zaczerpniętych z nieogólnopolskich stylów mówionych” (Dubisz 1986: 36). W zakresie zjawisk fonetycznych w badanym materiale są to głównie dialektyzmy (często o szerokim zasięgu użycia) oraz potoczizmy.

⁵ Na marginesie można dodać, że Stanisław Dubisz wyróżnia regionalizację, dialektyzację, argotyzację i folkloryzację (Dubisz 1986: 37). W przypadku omawianych legend mamy do czynienia także z folkloryzacją, ponieważ autor wpisuje się w pewien sposób w schemat gatunku rozpowszechnionego w folklorze mówionym. Gwara oddaje autentyzm, ale też i kulturę symboliczną i materialną Kujawiaków, odzwierciedla ich mentalność.

ludowych, zwanych też przez badaczy dialektyzmami (Dubisz 1986: 37; Kostkiewiczowa 2008: 538; Karaś: www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?/1=podstawy-dialektologii&12=definicja-stylizacji-mwr).

W przypadku KL stylizacja językowa dotyczy 36 z 45 zamieszczonych w tomie utworów (stanowią one 80% wszystkich legend, gawęd i gadek). Ze względu na kryterium zasięgu, ma ona charakter całościowy⁶, co oznacza, że stylizacja ta obejmuje zarówno partie narracyjne, jak i dialogowe (Dubisz 1979: 209–211).

Teksty KL są zapisane w ortografii ogólnej, co niewątpliwie ułatwia ich odbiór, ale należy pamiętać, że nie oddaje ona dokładnej wymowy, często bardzo subtelnej różnicy w realizacji poszczególnych dźwięków.

WOKALICZNE WYKŁADNIKI STYLIZACYJNE

Jednym z częściej występujących wykładników stylizacji gwarowej jest występowanie samogłosek ścieśnionych. Cecha ta, o zasięgu ogólnodialektalnym (Urbańczyk 1972: 23 i 25), w KL jest poświadczona w około 18% notowanych wyrazów⁷. Ścieśnienia pojawiają się nie tylko w formach uzasadnionych etymologicznie (czyli w miejscu dawnych samogłosek długich), ale występują także w wielu przykładach (co charakterystyczne dla Kujaw, por. Sobierajski 1952: 4, 8, 17) na skutek działania wyrównania analogicznego. Oto przykłady: (*a > o*): *Anglio* (45); *doł* (55); *dzieciok* (44); *dziecioki* (45); *gorczek* (45); *gospodorze* (bp.); *gwiozdy* (92); *jedzynio* (51); *jojka* (46); *kowol* (bp.); *Kujawioki* (51); *ładno* (44); *łokrycio* (53); *ryboki* (44); *szmotka* (45); *tako* (49); *wołol* (49); (*e > i/y*): *bidnie* (48); *bidny* (48); *brzyg* (bp.); *galantygo* (74); *kawalira* (74); *krzyczyć* (66); *mliko* (47); *przeliwo* (63); *starygo* (63); *strzyło* (53); *szyrz* (45); *śmirć* (47); *śnig* (47); *śpiwali* (95); *thustygo* (51); *tyż* (48); *wirzch* (44); *zacirki* (51); *zbiro* (56). Ten sam rezultat, tzn. występowanie *ó*, *u* w miejscu ogólnopolskiego *o*, *y* lub *i* zamiast ogólnopolskiego *e*, wynika ponadto ze zwężenia artykulacji samogłoski przed spółgłoską półotwartą (w analizowanym materiale tylko w pozycji przez spółgłoskami nosowymi). Oto kilka przykładów: (*oN > óN*, *uN*): *frunt* (53); *kómpotu* (45); *kómunie* (47); *kóński* (48); *łoguna* (56); *łón* (70); *nóm* (55); *postrunku* (56); *przypuminały* (44); *słómiany* (51); *wystraszune* (44); (*eN > iN*, *yN*): *bogatymu* (bp.); *pinkno* (44); *tymu* (bp.); *świncynio* (45); *walinio* (bp.); *zminić* (45).

Jak widać, *a* ścieśnione jest zawsze oznaczane przez *o*⁸. Ujednolicony zapis dowodzi, że autor stosujący stylizację dokonał wyboru realizacji najbardziej wyrazistej, na Kujawach bowiem podstawową cechą systemową jest zwężanie samogłosek ustnych i podstawy ustnej samogłosek nosowych do barwy skrajnie wysokiej.

⁶ W zakresie stylizacji tekstowej S. Dubisz wyróżnia ponadto stylizację fragmentaryczną, to znaczy taką, która nie występuje we wszystkich częściach tematycznych utworu; we wszystkich podawczych formach wypowiedzi; w wypowiedziach wszystkich głównych postaci; cytatach (por. Dubisz 1979: 209–211).

⁷ W pięciu losowo wybranych próbach waha się od 17,8% do 18,3%.

⁸ Nie można oczekiwać, że utwór adresowany do masowego odbiorcy odda graficznie całe zniuansowanie wymowy gwarowej i będzie tak wierny jak opracowanie dialektologa.

Samogłoska *e* w pozycji przed spółgłoską *N* przechodzi w *y* po głoskach twardych lub stwardniałych (Sobierajski 1952: 10), a w *i* po miękkich. Wymowa ta – charakterystyczna dla Kujaw (por. Sobierajski 1972: 12–13) – występuje również w Wielkopolsce i pld. Małopolsce (Dejna 1993: 251).

Ścieśnienie *o* poświadczane w pozycji przed spółgłoską *N* jest zapisywane głównie przez *ó* (99% przykładów). Tylko w 1% obserwujemy przykłady z *u*: *solune* (45); *skumlali* (63), które znane są nie tylko na Kujawach, ale także w Wielkopolsce, na ziemi chełmińskiej, bliższym Mazowszu i w Małopolsce (Urbańczyk 1972: 24).

Poza tym w zakresie *a* obserwujemy przejście *a > e* (w pozycji przed niezgłoskotwórczą jotą) w formach rozkaźnika 2. os. lp. i mn. (podobnie w całej Wielkopolsce i na Śląsku, por. Urbańczyk 1972: 24): *ji pamintej – łodmowiej paciorek* (46); *Pamintejta – dawno, dawno tymu* (bp.); *Dobrze posłuchejta* (47); *Słuchejta* (45) oraz w wyrazach: *bodaj, dzisiaj, tutaj: Bodej tero jeszcze wincy* (96); *Dzisiej chto tam się przejmuje* (46); *Tutej tyż jest skarb* (49), co jest zgodne ze stanem gwar kujawskich zarejestrowanym przez Sobierajskiego (1952: 1). Rozkaźniki na *-ej* panują też od Śląska przez część Małopolski, Wielkopolskę i Krajnę po Bory Tucholskie. Znane są także w Łowickiem, Łęczyckiem i Sieradzkiem (Urbańczyk 1972: 25; Dejna 1993: 168), jest to więc cecha dialektalna o szerokim zasięgu występowania.

Samogłoska *e* pojawia się zamiast *o* na skutek wyrównań analogicznych (do form bezokolicznika) w odmianie czasowników: *nieść, wieść, zawieść* (Sobierajski 1952: 8): *Po wodzie niesły sie* (bp); *co niesły kwiaty* (86); *Wiedło jim sie* (71); *aby go do nieba zawiedły* (89). Konsekwentnie mamy też *pierun* wobec ogólnopolskiego *piorun*: *jagby pierun na nich spod* (49); *pierun łognisty* (47); *spolił sie łod pieruna* (45); *stojaly pierunochrony* (58). Postać bez przegłosu to forma znana wielu dialektom. Używana jest też na Kujawach, ale być może w KL dodatkowo jest wspierana wpływami mazowieckimi (Urbańczyk 1972: 21), należy bowiem pamiętać, że Łukaszewicz urodził się na pograniczu Kujaw i Mazowsza.

Ślad dawnego ‘*e* po spółgłosce miękkiej znajdujemy w toponimie: *za Radziejewym* (51, 60). Nieliczne przykłady z ‘*e* do dziś zachowały gwary wielkopolskie (Urbańczyk 1972: 21), szcążkowo występują one także na Kujawach (Urbańczyk 1972: 22), choć w przypadku toponimu *Radziejów* występują tu głównie formy z ‘*e*: *Radziejewo, Radziejewie* (Sobierajski 1952: 9), stąd też *Radziejewym*.

W zakresie samogłosek *i* oraz *y* odstępstw od stanu ogólnopolskiego w zasadzie nie ma. Tylko w zapożyczeniu *stringi* (ang. *string* ‘sznurek’) mamy *y*: *Tero noszum stringi ji pasuje* (45).

Samogłoski nosowe

Ogólnopolska samogłoska *ę* ma artykulację zwężoną przed spółgłoską półotwartą i rozłożoną. Brzmi ona jak: *in* (po spółgłoskach miękkich i funkcjonalnie miękkich): *cinżko* (60); *dziwinciu* (51); *minso* (53); *ścinte* (63); *zminkło* (63) lub *yn* (zarówno po spółgłoskach twardych, jak i stwardniałych): *czynści* (53); *gałynziami* (51); *gawyn-*

da (63); narzyndzi (59); ryncach (56); szczyńskiwum (53); tyngo (63), co zgodne jest ze stanem rejestrowanym przez Sobierajskiego (1952: 23). Rzadko – i jak pokazują przykłady – tylko w sąsiedztwie obustronnie miękkim pojawia się *iń*: *dziesińć* (48); *pińć* (50) lub *yń*: *czyńść* (63). W pozycji przed spółgłoską wargową następuje rozkład nosówki na samogłoskę ustną (ścieśnioną) i spółgłoskę *m*: *dymba* (65); *głymbokie* (48); *gymbe* (65); *zymbach* (63); *zymby* (53). Również i te zapisy poświadczają wymowę opisaną przez Sobierajskiego (1952: 26–27).

W wygłosie wyrazów, podobnie jak w polszczyźnie potocznej, następuje denazalizacja $\epsilon > e$: *bide* (49); *cie* (45); *gospodarke* (78); *moge* (53); *Musze* (78); *piuntke* (62); *pore* ‘kilka’ (66); *sie* (52, 53, 55 i nast.); *troche* (53, 63); *zapłace* (70); *zime* (47). Zanik rezonansu nosowego obserwujemy także w odmianie czasownika *być*, w którym denazalizowane ϵ może występować jako *e* lub po ścieśnieniu jak *y*: *bydzie* (55, 63); *Bydziesz* (62) oraz *bedum* (61); *bedzie* (53, 90); *bedziem* (63); *bedziesz* (62). Odnoszenie i ścieśnienie zachodzi też w pozycji przed *l*, *ł* w czasownikach 3. os. czasu przeszłego: *klinczyli na kolanach* (53); *podpłynili* (bp.); *przypłynili* (bp.), co jest zgodne ze stanem zarejestrowanym przez Sobierajskiego (1952: 26–27).

Ogólnopolska samogłoska *o* bez względu na sąsiedztwo fonetyczne jest zawsze realizowana asynchronicznie i ze ścieśnieniem podstawy ustnej. W pozycji przed spółgłoską wargową⁹ i w wygłosie ulega rozkładowi na *um*: *kumpały* (45); *trumby* (45) oraz: *dachówkum* (51); *dużum* (55); *gwiazdum* (53); *nium* (70); *pamintajum* (85); *pełnum* (49); *podłogum* (49); *sum* (90); *światowum* (47), a w pozostałym sąsiedztwie jako *un*: *ciungle* (70); *doglundać* (82); *łunki* (47); *munke* (47); *wyciungala* (47); *zajunce* (51).

W tekstach stylizowanych nie zaobserwowałam czystej nosowości, którą na Kujawach potwierdził badaniami Z. Sobierajski (1952: 25). Ujednolicony zapis nie uwzględnia także charakterystycznych dla tej gwary różnych sposobów traktowania nosówek przed spółgłoskami zwartymi, zwarto-szczelinowymi i wargowymi, chociaż chwiejność traktowania nosówek w tym sąsiedztwie występuje nie tylko w obrębie tej samej wsi, ale nawet w wymowie poszczególnej osoby (Sobierajski 1952: 25).

Wtórna nosowość pojawia się w zleksykalizowanej formie *jinzioro*: *tón jinzióra* (bp); *na skraju jinzióra* (bp). Jest ona obecna również w pieśniach kujawskich¹⁰.

Proteza i labializacja

W KL dość często występuje szerokoterytorialna cecha gwarowa (Urbańczyk 1972: 29; Dejna 1993: 251), jaką jest prejotacja samogłosek nagłosowych: *Jagnieszka* (bp); *jaż* (48, 53); *Jindyk* (85); *jinny* (51); *Jizbach* (51), chociaż równolegle występują postaci bez *į*: *innej* (51); *iskry* (70); *izby* (70). Wyjątkowo pojawia się forma z nagłosowym *ch-* przed *a*: *do Chameryki* (71); *z Chameryki* (95). Postać tę z Kujaw poświadczają Sobierajski (1952: 28).

⁹ Tu też wyjątkowo: *sumsiodka* (70); *sumsiady* (47); *sumsiadów* (82).

¹⁰ Na podstawie kartoteki „Słownika mowy i kultury kujawskiej”.

Przed samogłoskami *o* oraz *u* występuje, silnie zakorzenione nie tylko na Kujawach (Sobierajski 1952: 29), ale i w innych gwarach (Urbańczyk 1972: 29), zjawisko labializacji: *łod* (63); *Łoficery* (53); *łoguna* (56); *łojców* (51); *łokrzcić* (83); *łu* (51); *łudało* (77); *łupodł* (51); *łurok* (56). Sporadycznie jest ono poświadczane także w śródgłosie: *niełopacznie* (82); *podłoficerym* (93).

Inne

Formy czasowników *bać się* i *stać* stosunkowo często występują bez kontrakcji: *tak sie bojoł iść* (63); *Bojoł sie Nimców* (49); *bojeli sie zmorów* (47); *nie bojeli się w nocy lesie* (63); *Stojała figurka* (55); *Gynsto stojaly* (95). Ale też: *stali we dźwiach* (45).

KONSONANTYCZNE WYKŁADNIKI STYLIZACJI GWAROWEJ

Na podstawie opracowań gwarowych (Sobierajski 1952: 30–44; Pająkowska 2007: 76) wiadomo, że wymowa spółgłosek na Kujawach nie odbiega zasadniczo od ich realizacji w języku ogólnym. Do wyróżniających się cech fonetyki kujawskiej, poświadczonych w różnym stopniu w analizowanym zbiorze, należą: dyspalatalizacja *ń* w narzędniku l. mn. rzeczowników, przymiotników i zaimków: *z drogamy* (45); *a z dziadkami* (51); *z promieniami słońca* (bp); *gołymi ryncamy* (49); *ze słómiannymi strzechamy* (51); *Żelaznymi łopatamy* (48); *pociroł nimy* (56); *takimy brechamy* (48) oraz w celowniku zaimka osobowego *mi*: *Tak my chodzi po głowie* (46). Depalatalizacja *ń* to cecha mazowiecka, która promieniuje na północ i obejmuje gwary Polski północno-wschodniej (Kucała 1994: 30; Urbańczyk 1972: 77).

W zakresie spirantów poświadczane jest sporadycznie przejście *š* > *ś*, gdzie *ś* jest rezultatem upodobnienia fonetycznego. Zjawisko to, znane również poza Kujawami (zob. Urbańczyk 1972: 31), dokumentują przykłady: *pośli*: *Pośli na czereśnie* (74); *przyśli*: *ledwo że przyśli do chałupy* (78); *prześlifowołym* (*prześliwować* ‘przezczyścić’): *Kómin jo dwie niedziele tymu przślifowołym* (70); *ślacheckich*: *W majuntkach ślacheckich* (48); *ślim*: *Na pinć lat ślim my, młode chłopcy, na wojne* (52); *świager Jindrek* (96). Siakanie (Urbańczyk 1972: 31; Sobierajski 1952: 41) poświadczają: *śtucznych*: *Śtucznych nawozow dawni nie było* (48); *štuka*: *nie sprzedol na štuki* (48).

Pojawia się *ś* zamiast ogólnopolskiego *s* w *śrebro* oraz formach jemu pokrewnych: *Złota ji srybra* (49); *śrebrnych pinindzy* (48); *sprzedol jako srebrny złum* (48).

W wyrazie *chrzest* i pochodnych zachowała się archaiczna postać z *k*: *trzymoł do krztu* (bp.); *na jego krzciny* (83); *krzcili jak chodziła do szkoły* (47); *łojce krzestne* (81); *żeby łokrzcić* (47); *Drugie łokrzczynie wypyndzało złe moce* (47).

Ponadto w zbiorze mamy poświadczane, charakterystyczne nie tylko dla Kujaw, ale pospolite w większości gwar Polski (Urbańczyk 1972: 37; Kucała 1994: 34), przejście *kt* > *cht* w zaimkach *kto* i *który*: *Jak chto był niedobry* (47); *Chto mu pomoże* (48); *Mało chto miol* (48); *do ludzi, chtóre w grodzie mieszkali* (bp.); *Jak chtóro wieś* (51); *tyn, chtóry daje* (bp.); *Niechtore ludziska* (47).

Szerszy, nieograniczony wyłącznie do Kujaw, charakter ma również forma *nicht*: *Nicht ze starszyny nie mortwił sie* (53).

W KL poświadczona jest również mazowiecka dyspalatalizacja grupy *św' > św*: *Zaro zachorowały śwynioki* (47); *Za każdygo śwynoka* (92). Wymowa ta promieniuje na sąsiednie regiony (Kucała 1994: 29).

REDUKCJE SPÓŁGŁOSEK

Jednym z częściej stosowanych przez Antoniego Łukaszewicza wykładników stylizacji gwarowej są różne redukcje w obrębie grup spółgłoskowych, na przykład: *smalcum abo słóninum* (51); *biołum boszczym*¹¹ (bp.); *jag nie mieli co do garka włożyć* (48); *całym garkim goruncy wody* (81); *garki przed postym szorowało sie* (51); *garkamy, kożuchamy ji ciuchami* (66); *w desce goździ nie było* (65); *jakie jopka majum w skrzyńkach* (61); *Pirszymu kandydatowi dziedzic nakozoł* (61). Zjawisko upraszczania grup spółgłoskowych, spotykane nierzadko także w mowie potocznej, wykazuje w gwarach szeroki zasięg (Dejna 1993: 249) i – jak twierdzi Stanisław Dubisz (1986: 49) – oddaje ogólnodialektalną tendencję do mniej starannej wymowy..

Bardzo często rejestrowany jest zanik wygłosowych spółgłosek *-j*¹²: *łorszok ksinżny* (bp.); *w bliski osadzie* (bp.); *smaczny wody* (44); *zaszczytny chwały* (bp.); *do ty pory* (48); *wincy* (48); *jedny rodziny* (48); *w czasie drugi wojny* (48) oraz *-ł*: *łopar* (bp.); *łusiód* (bp.); *móg* (92); *poszed* (48); *spod* ‘spadł’ (48); *szed* (93); *zaniós* (bp.); *znaloz* (44) – choć równolegle występują przykłady z *ł*: *przeszedł* (48). Zanikanie ostatniej głoski spotykamy nierzadko w swobodnej wymowie warstwy wykształconej (Urbańczyk 1972: 37). Na Kujawach osłabienie lub redukcja wymowy *-ł* ma większe nasilenie niż w innych gwarach (Dejna 1993: 250).

W wyrazach nieodmiennych *teraz*, *zaraz* ginie często końcowa spółgłoska, co jest charakterystyczne nie tylko dla Kujaw, ale też Wielkopolski i Małopolski (Urbańczyk 1972: 37): *Pilnuje tero* (44); *Tero tyż se pómogajom* (45); *nie to co tero* (48); *zaro* (bp.); *to zaro zagranica* (45); *Zaro dzwón kościelny tyż łogłoszoł* (bp.); *Zaro zachorowały śwynioki* (47); *Zaro dalim* (93).

Asymilacje i dysymilacje

W KL nierzadkie są zapisy poświadczające ubezdźwięcznienie spółgłosek w grupach, gdzie po spółgłosce dźwięcznej występuje głoska bezdźwięczna: *jopka majum w skrzyńkach* (61); *Było to za czasów marszałka Piłsuckiego* (61); *Pryntko wyćwicyli nos* (53); *gospodyni rantkowała w łoborze* (78).

¹¹ *Boszcz* ‘barszcz’.

¹² Należy dodać, że na Kujawach w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku lp. zaimków, przymiotników i liczebników r. ż. zamiast końcówki *-ej*, występuje *-y/-i* (Sobierajski 1952: 14, 61), a więc może to być również kwestia fleksji, a nie tylko zanik wygłosowej joty.

Grupa *tř* w wyniku asymilacji (przez *čš*), a następnie uproszczenia przechodzi w *č*¹³: *Paczta, nie bojeli sie* (63); *paczta, łobyło sie* (70), natomiast *dř* (przez *žž*) jest realizowana jako *dź*: *stali we dźwiach* (45); *Dźwi sie nie zamyko* (45); *we dźwiach sie zaparła* (86); *walił w dół dźwiczamy* (70).

W grupie *kk* zachodzi rozpodobnienie *kk > tk*: *letko tyż nie było w PRL-u* (63); *miały letko* (94); *Mintko ścisł cycki* (78). Jest to również zjawisko rozpowszechnione w innych gwarach (Kucala 1994: 36).

Wnioski

Teksty KL, zebrane i nierzadko wzbogacone o nowe treści, zostały wystylizowane przez samego A.B. Łukaszewicza. W związku z tym, że nie są one wiernym zapisem legend, gawęd i gadek, przekazywanych w tradycji oralnej z pokolenia na pokolenie, nie posiadają rangi tekstów folkloru, w których występuje gwara autentyczna.

Autor KL stosuje zróżnicowane fonetyczne wykładniki stylizacji gwarowej. Głównie są to dialektyzmy. Do najczęstszych należą: ścieśnienia samogłosek, denazalizacja nosówek, prejotacja i labializacja w nagłosie. Rzadziej trafiają się odstępstwa od przegłosu, brak kontrakcji. Większość wykładników ma zasięg wielkopolski, północnopolski i mazowiecki. Czasem charakteryzują one szerszy kompleks dialektalny. Na pewno jednak są one bardzo często stosowane na Kujawach, a na podstawie ich frekwencji w tekście możemy stwierdzić, że zastosowana została stylizacja rekonstruująca¹⁴, w znacznym stopniu zbliżona do podstawy, wzorca stylizacyjnego, czyli autor odzwierciedla w miarę konsekwentnie cechy systemowe gwary kujawskiej. W materiale zdarzają się też potoczmy, np. denazalizacja *ę* w wygłosie lub redukcja spółgłosek. Są one znane również gwarom.

Od form gwarowych zdarzają się nierzadko odstępstwa. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, co jest ich przyczyną. Oczywiście całkowita zgodność nie jest faktem obligatoryjnym, a każdy twórca musi dokonać pewnego wyboru środków dialektalnych i nasycać nimi tekst umiejętnie, tak aby był on jasny i zrozumiały dla czytelnika (Śliwiński 2010: 180), niemniej jednak w przypadku, gdy autor jest autochtonem, uważającym się nie tylko za miłośnika, ale przede wszystkim znawcę i użytkownika gwary kujawskiej, a celem KL jest właśnie ocalenie jej od zapomnienia, odstępstw tych powinno być jak najmniej.

¹³ Regularnie pojawiają się także postaci z zachowaną grupą *tř*: *trzaskiem* (bp.); *powietrza* (45); *jak sie patrzy* (70) i *dř*: *otworzył drzwi* (70).

¹⁴ Aleksander Wilkoń (1974) wyróżnił stylizację rekonstruującą, selektywną (sprowadza się do częściowego oddania cech podstawy, wzorca); deformującą (polega na niewłaściwym oddaniu cech podstawy) i substytucyjną (polega na zastąpieniu podstawy stylizacji uwarunkowanej funkcjonalnie inną podstawą), por. też Dubisz (1986: 35).

Bibliografia

- Dejna K., 1993, *Dialekty polskie*, wyd. 2, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Dubisz S., 1979, Stylizacja językowa – próba definicji, *Prace Filologiczne*, t. 29, s. 191–216.
- Dubisz S., 1986, Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego. (Nurt ludowy w latach 1945–1975), Ossolineum i PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 2008, *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 5, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Karaś H., Definicja stylizacji językowej i jej zakres, www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?/1=podstawy-dialektologii&12=definicja-stylizacji-mwr (dostęp: 10 września 2015).
- Kida J., 1998, *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów.
- Kostkiewiczowa T., 2008, Dialektyzacja, [w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 5, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 98.
- Kostkiewiczowa T., 2008, Stylizacja, [w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 5, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 538.
- Kurkowska H., Skorupka S., 2001, *Stylistyka polska. Zarys*, wyd. 5 z uzupełnieniami, PWN Warszawa.
- Łukaszewicz A. B., *Kujawskie legendy, gawędy i gadki*, t. 1. Genealogiczne Rodzinne, Archiwum Lewandowskich GRAL, Wrocław.
- Petrykowski P., 2003, *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Sobierajski Z., 1952, *Gwary kujawskie*, Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z Zasiłkiem Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Polskiej Akademii Nauk, Poznań.
- Śliwiński W., 2010, Dialektyzmy w dramacie Stanisława Wyspiańskiego „Kłątwa”, [w:] *Studia Dialektologiczne IV*, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków, s. 173–184.
- Urbańczyk S., 1972, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 4, PWN, Warszawa.
- Wilkoń A., 1974, O stylizacji językowej w literaturze, *Ruch Literacki*, z. 6, s. 363–370.
- Wilkoń A., 1984, Problemy stylizacji językowej w literaturze, *Przegląd Humanistyczny*, z. 3, s. 11–29.
- Wojtak M., 1988, O języku i stylu „Wesela” Stanisława Wyspiańskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Wronicz J., 2007, Jak tworzyć amatorskie słowniki gwarowe?, [w:] *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, pod red. S. Cygana, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 89–95.

SUMMARY

Dialectal Stylization in “Kujawskie legendy, gawędy i gadki” [Legends, Tales and Gab of Kujawy] by Antoni Benedykt Łukaszewicz

Keywords: dialectal stylization, dialect, Kujawy.

Słowa kluczowe: stylizacja gwarowa, gwara, Kujawy.

In this article, I focus on the dialectal jargon stylization in “Kujawskie legendy, gawędy i gadki” (Wrocław 2012, hereinafter referred to as KL) collected and adapted by Antoni Benedykt Łukaszewicz, to subsequently answer the question to what extent the linguistic exponents fall within the system of the Kujawy dialect and whether the texts compiled in the KL can be regarded as representative for the Kujawy region. As the

material is fairly extensive, I limited the excerpt to phonetic stylistic exponents, which I firstly compared with other studies of the Kujawy dialect and later with the scientific syntheses linked with the Polish dialectology. Based on the analyzed material I came to a conclusion that the most frequently applied exponents are narrowing of the vowels, de-nasalization of the nasal consonants, onset preiotation and labialization, and consonant reduction. Deviations from the ablaut or inter-word voicing phonetics are quite rare.

The majority of these phenomena occur in the regions of Wielkopolska, Northern Poland and Mazowsze. They are characteristic not only of Kujawy but of a broader dialectal complex. Undoubtedly, their use in Kujawy appears to be common and the frequency of their occurrence in the text may point out to application of reconstructive stylization, which to a large extent is closer to the basis, i.e. the stylization model signifying the author's attempt at a fairly consistent reflection of the systemic features of the Kujawy dialect.